

Barbara Lenard

"Monumentum", T. I, 1967; T. II, 1968;
T. III, 1969 : [recenzja]

Ochrona Zabytków 23/2 (89), 148-153

1970

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PRZEGLĄD ZAGRANICZNYCH CZASOPISM KONSERWATORSKICH*

MONUMENTUM. Wyd. Icomos. Louvain. Ukazuje się raz w roku

Tom I (1967), stron 115, ilustracje.

Pietro Gazzola, *Presentation (Wprowadzenie)*, s. 3—4, tekst w jęz. francuskim i angielskim. Przewodniczący Icomosu wprowadza czytelników w idee powołania do życia pisma specjalizującego się w analizie zagadnień związanych z ochroną dóbr kultury, zabytków i miejsc zabytkowych o znaczeniu międzynarodowym. „Monumentum” nie zamierza dublować licznych, znakomych pism wydawanych w wielu krajach; będąc rezultatem międzynarodowej współpracy chce przekazywać idee, które ją inspirują, być instrumentem propagowania celów i programu Icomos, jak również zrozumienia uniwersalnych wartości monumentalnego dziedzictwa i kultury w nim odbitej.

Raymond M. Lemaire, *Avant-propos (Przedmowa)*, s. 6—7, tekst w jęz. francuskim i angielskim. Sekretarz Generalny Icomos relacjonuje przebieg wydarzeń poprzedzających ukazanie się pierwszego tomu „Monumentum”. Od II Międzynarodowego Kongresu Architektów i Techników w zakresie Konserwacji Zabytków w 1964 r. w Wenecji, na którym idea wydawania pisma skupiającego specjalistów wszystkich krajów zaczęła nabierać realnych kształtów, przez pierwsze zgromadzenie generalne Icomos w Krakowie w 1965 r., aż do propozycji stałej dotacji ze strony rządu belgijskiego, która stworzyła warunki szybkiej realizacji projektu. Powołanie komitetów narodowych Icomos pozwoliło na zorganizowanie szerokiej sieci korespondentów i współpracowników pisma. „Monumentum” zamierza stać się międzynarodowym przeglądem w zakresie teorii, prawa i techniki w dziedzinie konserwacji i restauracji zabytków i zespołów zabytkowych. Zgodnie ze statutem redagowane jest w dwóch językach: francuskim i angielskim. Artykuły zaopatrzone są w streszczenia w jednym z tych języków; w przyszłości, jeśli warunki na to pozwolą, streszczenia będą również tłumaczone na język hiszpański i rosyjski. Każdy tom zawierać będzie artykuły, bieżącą bibliografię, a w późniejszym terminie kronikę i sprawozdania oraz recenzje podstawowych dzieł. Pismo redagowane jest przez Międzynarodowy Komitet Redakcyjny

i Komitet Wykonawczy, przy współpracy korespondentów wyznaczonych przez komitety narodowe Icomos.

Adresse technique a MM. les auteurs (Wskazówki techniczne dla autorów), s. 8—9, tekst w jęz. francuskim i angielskim. Informacje na temat warunków jakim odpowiadać winny opracowania nadsyłane do redakcji.

Norbert Vibiral, *Le dégagement des peintures murales du XIe siècle dans l'ancien choeur occidental de l'église abbatiale de Lambach (Autriche) (Odsłonięcie i konserwacja malowideł ściennych z XI wieku w dawnym chórze zachodnim kościoła opactwa w Lambach (Austria)*, s. 10—23. 11 il., str. w jęz. angielskim. Kościół benedyktyńskiego opactwa w Lambach w Górnej Austrii posiada XI-wieczne malowidła ścienne ze scenami z życia Chrystusa. Znajdują się one na sklepieniu i ścianach pierwotnego chóru zachodniego, przebudowanego w gotyku i baroku, obecnie stanowiącego część partii wieżowej kościoła. Powierzchnia muru pokrytego malowidłami wynosi ok. 200 m². Zachowały się 23 sceny i fragmenty scen, 4 pojedyncze figury oraz dekoracja ornamentalna. Prócz tego kilka fragmentów ocalało na relikwach murów romańskiej krypty, która uległa zniszczeniu. Prawie 3/4 powierzchni malowideł zostało odkryte w ciągu ostatnich 10 lat. Problemy techniczne towarzyszące temu przedsięwzięciu można podzielić na trzy grupy: 1) zagadnienia konstrukcyjne 2) zabezpieczenie i konserwacja malowideł 3) analiza technologiczna połączona z badaniami z punktu widzenia historii sztuki. Z zadań konstrukcyjnych pierwszoplanowe było zapewnienie stabilizacji wież przez wprowadzenie odpowiedniej konstrukcji stalowych i żelbetonowych, pozwalających na usunięcie barokowych murów zakrywających malowidła od XVII wieku. Drugim problemem technicznym było związane z podłożem odspojonych i spękanych fresków. Dokonano tego za pomocą wielkiej ilości zastrzyków z kazeiny wapiennej lub płynnej zaprawy wapiennej. Do badania materiałów stosowano metody fizyko-chemiczne i botaniczne, przy opracowywaniu dokumentacji metody: fotograficzną, akustyczną, geodezyjną i fotogrametryczną. Autor szeroko omawia sposoby posługiwania się tymi metodami oraz uzyskane rezultaty. Z wyjątkiem pewnej partii ma-

* Do stałego przeglądu zagranicznych czasopism konserwatorskich zamieszczanego w „Ochronie Zabytków”, poczynając od roku 1963 (R. XVI, z. 3, s. 69), wprowadzone zostaje „Monumentum”. Przegląd obejmuje obecnie 13 tytułów: „Monumentum” (Icomos); „Studies in Conservation” (IIC); „Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege” (Austria); „Bulletin de l'Institut Royal du Patrimoine

Artistique” (Belgia); „Památková Péče” (ČSR); „Bulletin du Laboratoire du Musée du Louvre” (Francja); „Les Monuments Historiques de la France” (Francja); „Zbornik Zastite Spomenika Kulture” (Jugosławia); „Deutsche Kunst und Denkmalpflege” (NRF); „Maltechnik” (NRF); „Müemlek Vedelem” (Węgry); „Bolletino dell'Istituto Centrale del Restauro” (Włochy); „Soobszczenija” (ZSRR).

lowidła, które nigdy nie były retuszowane, zachowane są doskonale i stanowią niewyczerpane źródło informacji dla badań technologicznych i badań z zakresu historii sztuki. Publikacja omawiająca całość zagadnienia jest w przygotowaniu.

Miklós Horler, *La reconstruction du centre historique de Buda (Rekonstrukcja historycznego ośrodka Budy)*, s. 24—51, 32 il., str. w jęz. angielskim. Autor omawia zasady, projekty i rezultaty rekonstrukcji historycznego centrum stolicy Węgier. Rozdział I zawiera najważniejsze dane dotyczące historii miasta, wzrostu jego znaczenia, jego historycznej i geograficznej charakterystyki. Rozdział II wyjaśnia problem rekonstrukcji, przyjmując za punkt wyjścia znaczenie historyczne miasta i dane dotyczące jego głównych dzielnic, które ujęte są w dwóch grupach: z jednej strony dane historyczne wynikające z rozwoju miasta, z drugiej — dane urbanistyczne związane ze stanem aktualnym. Wśród problemów historycznych pierwszoplanowe są: znaczenie Budy jako jądra historycznego stolicy, zniszczenia II wojny światowej oraz zmiana systemu socjalnego i socjalnej struktury. Wśród danych planistycznych pierwsze miejsce zajmuje usytuowanie dzielnicy w zespole strukturalnym stolicy, sieć ulic, uszeregowanie i parcelacja zachowane w niewielkimi zmianami od średniowiecza, gabaryty, ukształtowanie i stan zabudowy, sytuacja usług i urządzeń publicznych. Rozdział III omawia podstawowe zasady i metody rekonstrukcji. Jedną z najważniejszych przyjętych zasad było utrzymanie ciągłości życia historycznego ośrodka Budy, nieprzerwanej od czasów średniowiecza, wraz z nawarstwieniami różnych epok, i integralne związane go z resną współczesnego organizmu miejskiego stolicy. Inną fundamentalną zasadą przyjętą tak dla zespołu, jak i dla poszczególnych zabytków, było pokazanie ciągłości ich rozwoju historycznego, a nie tylko pewnej określonej epoki. Oznacza to również integrowanie nowych elementów w historyczne dziedzictwo. To co może być zachowane na miejscu zniszczonych budynków, to tylko charakter strukturalny i morfologiczny miasta; nie rekonstrukcja na podstawie fragmentów, lecz integracja tych fragmentów we współczesny budynek. Rozdział IV poświęcony jest urbanistycznym projektom rekonstrukcji i zawiera informacje o metodach stopniowego ich opracowywania. Nowy, szczegółowy plan urbanistyczny historycznego ośrodka Budy został opracowany w latach pięćdziesiątych, wspólnie przez architektów, urbanistów, archeologów i wielu specjalistów z różnych dziedzin. Dla umożliwienia studiów i projektowania sporządzono inwentaryzację architektoniczno-urbanistyczną całej dzielnicy w skali 1:100, pomiary inwentaryzacyjne pierzei ulic i placów w skali 1:200, a następnie, po wielu kompleksowych studiach i analizach opracowano odpowiadające im projekty, uwzględniające wszystkie potrzeby dzielnicy. Rozdział V, końcowy, przedstawia najważniejsze rezultaty uzyskane z dotychczasowej realizacji projektów rekonstrukcji. Odrodzenie i odnowienie miasta zrujnowanego w czasie działań wojennych uznać należy za sukces. Historyczna dzielnica Budy jest dzisiaj integralną częścią współczesnego miasta; jej wiekowe domy stanowią po rekonstrukcji zespół budynków odpowiadający wymogom nowoczesności, mieszczący — poza mieszkaniem — liczne instytucje kulturalne, restauracje i atrakcje turystyczne.

Dobroslav Libal, *Méthodes d'analyse des valeurs artistiques des architectures historiques des villes et des villages (Metody analizy walorów artystycznych historycznej zabudowy miast i wsi)*, s. 52—72, 23 il., str. w jęz. angielskim. W ciągu ostatnich dziesięcioleci teoria ochrony zabytków uległa znacznym zmianom ideologicznym. W zakresie architektury ośrodek zainteresowania przesunął się z pojedynczych obiektów na ich zespoły, a szczególnie na ośrodki historyczne miast. Ta zmiana przyniosła nowe, nieznane dotąd problemy oceny tych zespołów będącej jed-

nym z podstawowych warunków skutecznej i uwieńczonej sukcesem ich ochrony z artystycznego, technicznego i ekonomicznego punktu widzenia. Rozpoczęte w 1950 r. badania zabudowy staromiejskiej dzielnicy Pragi przyniosły rewelacyjne wyniki indywidualne, lecz nie dały właściwego rozpoznania dla kompleksowych studiów architektoniczno-urbanistycznych. Statni Ustav pro Rekonstrukci Památkových Mest a Objektu musiał opracować nową metodologię badań i stworzyć odpowiednie warunki dla nowego typu działalności. W rezultacie prowadzonych prac uzyskano ogromny materiał, który można ująć w następujące grupy: A — dokumentacja poszczególnych obiektów uwzględniająca historię obiektu, źródła archiwalne, ikonografię, plany, bibliografię, analizę architektoniczną obiektu, historię rozwoju architektonicznego, wartościowe detale, zasady restauracji i sanacji; B — pomiar wszystkich grup budynków w skali 1:200 z kolorowymi oznaczeniami rozwarstwienia chronologicznego uzupełniony opisem i dokumentacją fotograficzną; C — ocena architektoniczna grupy budynków na planach wszystkich kondygnacji w skali 1:200, stanowiąca fazę końcową całego opracowania. Architektoniczna i historyczna analiza ośrodka staromiejskiego zsynchronizowana jest ze studiami i projektami urbanistycznymi w skali 1:1000, na które nanosi się równocześnie jej wyniki. Zastosowanie tej wypracowanej na przykładzie Pragi metody było możliwe również w odniesieniu do innych historycznych ośrodków miejskich i aglomeracji wiejskich Czechosłowacji będących — nawet w skali światowej — znakomitymi reprezentantami urbanistyki i architektury naszego tysiąclecia. W ciągu 10 lat dla ponad 60 historycznych ośrodków miejskich, opracowano plany synoptyczne w skali 1:1000, dające wyrazistą obraz struktury historycznej, urbanistycznej i architektonicznej miast.

Hans Foramitti, Otto Talûsky, *Les intérêts communs de la conservation des monuments historiques et de la défense passive (Międzynarodowe znaczenie konserwacji zabytków i wykorzystania ich dla obrony biernej)* s. 73—78, str. w jęz. angielskim. Zwiększone dążenie do ochrony zabytków, ich zabezpieczenia, utrzymania, odnowy, ochrony przeciwpożarowej itp. dotyczy obecnie nie tylko warunków normalnej egzystencji, ale również zabezpieczenia na wypadek wojny i katastrof. Artykuł wymienia wszystkie rodzaje zagrożeń, przed jakimi należałoby zabezpieczyć zabytki i wskazuje środki jakie podejmuje się dla osiągnięcia tego celu. Najważniejsze z tych środków wymienione są w Konwencji Haskiej z 1954 r.: sporządzanie listy zabytków podlegających ochronie, organizacja ochrony, sporządzanie planów zabytków i pomiarów inwentaryzacyjnych ściśle określonych detali, utrzymanie dobrego stanu obiektu, ochrona przeciwpożarowa, ochrona przeciwkradzieży, osłony chroniące przed podmuchem i gruzami, maskowanie, obrona bierna mieszkańców i użytkowników. Osobnym problemem jest zagrożenie nuklearne, wymagające specjalnych środków ochronnych. W tym zakresie ochrona zabytków architektury łączy się ściśle z zagadnieniem ochrony mieszkańców, ponieważ z reguły obiekty architektury zabytkowej z racji swej konstrukcji bardziej nadają się do adaptacji na schrony, niż budynki współczesne. Nadaje to nową wartość zabytkom architektury i rozszerza krąg zainteresowanych ich ochroną z resortu kultury również na inne dziedziny życia państwowego.

José-Maria Cabrera Garrido, *Le portail du monastère de Santa-Maria de Ripoll. Etude scientifique pour sa conservation (Portal kościoła klasztoru w Ripoll. Studium konserwacji)*, s. 79—98, 20 il., str. w jęz. angielskim. W studium konserwacji podjętej dla uratowania przed całkowitą destrukcją kamiennego romańskiego portalu z XII w. w Ripoll (Hiszpania) uwzględniono i skonfrontowano wszystkie elementy naukowego opracowania dzieła sztuki, zarówno materiałowo-techniczne jak i historyczno-artystyczne. W kolejnych rozdziałach artykułu przedstawiono wy-

niki badań i omówiono przyjęte rozwiązania konserwatorskie. Rozdział I przedstawia bogaty program ikonograficzny rzeźbionego portalu określonego jako „łuk triumfalny chrystianizmu”. W rozdziale II zestawiono wszystkie fakty z historii materialnej obiektu, od momentu jego powstania do 1964 r. włącznie, oraz klasztoru pochodzącego z VI w., w którego głównym wejściu jest umieszczony portal. Rozdział III omawia wyniki badań laboratoryjnych, których przedmiotem było kamienne tworzywo oraz rodzaj i mechanizm jego zniszczeń spowodowanych głównie destrukcyjnym działaniem soli zawartych w wodzie absorbowanej przez kamień, a pochodzącej z pobliskiego kanału irygacyjnego; drugą przyczyną są wahania temperatury spowodowane bezpośrednim działaniem słońca na obiekt. Rozdział IV omawia konserwację portalu, konsolidację kamienia, izolację portalu od wszystkich elementów zdolnych przewodzić wilgoć i sole z ziemi, m.in. metodą wycięcia muru poza nim, kanalizację kanału oddalonego o 10 m od portalu, ochronę przed słońcem przez stworzenie naturalnej osłony z grupy drzew i krzewów. Artykuł kończy nota laboratoryjna poświęcona reliktom polichromii portalu.

Bibliographie (Bibliografia), s. 99—113

Notices biographiques (Noty biograficzne), s. 114—115, 6 il. Fotografie i krótkie noty biograficzne autorów rozpraw zamieszczonych w niniejszym tomie; teksty w jęz. francuskim i angielskim.

Tom II (1968), stron 143, ilustracje.

Robert R. Garvey, T.B. Morton, *The United States Government in Historic Preservation (Prawodawstwo Stanów Zjednoczonych w zakresie ochrony Zabytków)*, s. 3—39, 23 il., str. w jęz. francuskim. Pierwszą ustawą państwową w zakresie ochrony zabytków był w Stanach Zjednoczonych *Antiquities Act* z r. 1906. Dwie następne większe ustawy federalne to *Historic Sites Act* z 1935 r. i *National Historic Preservation Act* z r. 1966. Od 1906 r. na konserwację przeznaczane były znaczne nakłady państwowe i prywatne, jednak dopiero ustawa z 1966 r. umożliwiła państwu kontrolę w różnych sektorach oraz rozszerzyła i wzmocniła władzę federalną w jej współpracy z rządami stanowymi i regionalnymi, jak również z instytucjami i osobami prywatnymi. Ma to tym większe znaczenie, że od czasu II wojny światowej następują poważne zniszczenia w zasobach dziedzictwa narodowego USA, w wyniku wzrastających i rentownych programów federalnych, które przewidują przebudowy urbanistyczne, budowy autostrad i źródeł energii, jak również w wyniku programów prywatnych w dziedzinie przemysłu, handlu i siedzib rezydencjonalnych. Instancją powołaną do wydawania decyzji i opracowywania programu ochrony zabytków do planu narodowego jest *National Park Service* — biuro federalne *Departments of Interior*. Prawo z 1966 r. daje uprawnienia *Advisory Council on Historic Preservation*, która powinna informować Kongres i prezydenta o środkach prawnych i administracyjnych podejmowanych dla popierania polityki państwowej, w zakresie ochrony i konserwacji zabytków; Rada spełnia jednocześnie funkcje zgromadzenia i organu koordynującego działalność wszystkich departamentów i biur federalnych w tej dziedzinie. Rada też wpisuje do rejestru państwowego obiekty zabytkowe, które mają szczególne znaczenie dla historii kultury amerykańskiej. Prawo z 1966 r. uznaje *National Trust for Historic Preservation* za najważniejszą z instytucji w kraju, powołanych do konserwacji zabytków. Dla wspomnienia działalności sektora konserwatorskiego prawodawstwo amerykańskie wyznacza też ważną rolę wszystkim placówkom i biurom federalnym, szczególnie działającym w ramach *Department of Transportation* i *Department of Housing and Urban Development*. Artykuł zaopatrzonej jest w graficzny schemat organizacyjny wszystkich komórek współpracujących w zakresie ochrony zabytków na terenie USA.

Jacques Pochon, *Facteurs biologiques de l'alteration des pierres (Czynniki biologiczne w procesie niszczenia kamieni)*, s. 40—49, 17 il., str. w jęz. angielskim. W bardzo dużej złożoności typów morfologicznych i ewolucyjnych zniszczeń kamienia w zabytkach i złożach naturalnych i w nie mniejszej różnorodności mechanizmów przyczyn tych zniszczeń istnieje niewątpliwie miejsce dla biologii.

Pewne typy zniszczeń zachodzą bez udziału czynnika biologicznego, w innych jednak stwierdza się obecność środowisk biologicznych bardzo aktywnych, powodujących różnego typu uszkodzenia. Szczególną rolę odgrywają tu zarodowe bakterie z rodziny *Thiobacillus thioparus* — utleniające siarkowodór i inne połączenia siarki oraz z rodziny *Thiobacillus thiooxydans* — utleniające siarkę do kwasu siarkowego. W obiektach egzystujących w miejskiej atmosferze i tak już bogatej w kwas siarkowy, proces ten może być uważany za uboczny, natomiast prawdopodobnie jest on ważny w genezie „płytkowego zniszczenia” obiektów wiejskich z wapienia lub piaskowca kwarcowego o częściowo skalcytowanym spoiwie. Należy liczyć się z tym, że mechanizmy zniszczenia nie są jednoznaczne, że również, w typach zniszczeń, które wydają się być czysto fizyczne — jak np. wietrzenie komórkowe, lub chemiczne — jak prószkowanie, mikroorganizmy mogą interweniować i pogłębiać zniszczenie. Te fakty nie mogą być pomijane w metodach proponowanych dla konserwacji zabytków.

Alois Kieslinger, *Les principaux facteurs d'alteration des pierres a bâtir (Główne czynniki niszczenia kamieni budowlanych)*, s. 51—73, 44 il. + 1 nrb., str. w jęz. angielskim. Autor omawia główne rodzaje zniszczeń kamienia powodowane przez różne rodzaje zawilgocenia budynków, schorzenia „płytkowe”, zadymianie (działanie gazów), zmiany temperatury, przemarzanie, działalność mikroorganizmów, napięcie szczątkowe i rozprężenie, zniszczenia pośrednie lub techniczne. Szeroki przegląd głównych czynników zniszczeń kamieni budowlanych nie wyczerpuje wszelkich możliwości, których jest bardzo dużo pozwala jednak na dokonanie pewnego podsumowania. Podstawą jest ustalenie symptomów chorób kamienia, tak ściśle jak to tylko jest możliwe; należy powstrzymać się od uogólnień, odświeżać obserwacje, mnożyć doświadczenia chemiczne, mikroskopowe, fotograficzne itp. nawet w tych wypadkach, które wydają się banalne na pierwszy rzut oka. Tylko w ten sposób można dojść do wykrycia przyczyny zjawiska, do postawienia ugruntowanej i autorytatywnej diagnozy. A diagnoza ujawnia jeżeli nie środki, to przynajmniej zasady terapii, jaką należy zastosować. Wobec złożoności problematyki zniszczeń kamienia pomyślnie jej rozwiązanie możliwe jest jedynie na drodze ściślejszej współpracy międzynarodowej i ściślejszej kooperacji poszczególnych dyscyplin naukowych.

Nicolas Zvorikine, *Consolidation des monuments par injection dans les maçonneries (Konsolidacja zabytków architektury metodą stosowania zastrzyków do muru)*, s. 74—81, 8 il., str. w jęz. angielskim. Artykuł poświęcony jest głównie omówieniu własności, jakimi powinny odznaczać się roztwory stosowane metodą iniekcji do elementów murowych w zabytkach. Oprócz wymagań doskonałej przyczepności do materiału budowlanego stawia się warunek wykluczenia możliwości występowania soli na powierzchni muru, szczególnie w przypadku murów pokrytych malowidłami ściennymi, ponadto uwaga zwrócona jest na fizyczną i mechaniczną charakterystykę iniekcji roztworu do muru. Szczegółowo zrelacjonowane są badania laboratoryjne, których wyniki stanowią podstawę rozwiązań przedstawionych w artykule. Zalecenia dotyczące wykonywania zabiegów wskazują na bardzo prostą procedurę i wyposażenie, pozwalające na dokonywanie zastrzyków wewnątrz pęknięć muru bez potrzeby wykonywania

nowych otworów i bez widocznych śladów na jego powierzchni.

A. Ledyard Smith, *Reconstruction at the Maya Ruins of Seibal (Rekonstrukcja ruin z epoki Majów w Seibalu)*, s. 82—96, 23 il., str. w jęz. francuskim. Artykuł składa się z pięciu części. Pierwsza poświęcona jest opisaniu historycznego planu Seibalu, które było okupowane od 800 r. pne aż do 930 roku ne, oraz terenu zajętego pod budowę miasta; omawia pierwszą okupację Majów, jak również rozwój centrum kulturalnego i rolę, jaką odgrywało dawne Seibal w założeniach Majów na płaskich terenach południowych. Przede wszystkim zaś wyjaśnia stonniowy rozrost Seibalu jako centrum religijnego, jego chylenie się ku upadkowi, będące wynikiem częściowego opuszczenia go przez mieszkańców i wreszcie ponowny rozkwit, jako ważnego miejsca kultu, podczas ostatnich lat jego okupacji. Druga część opisuje miasto, głównie różne typy budowli trzech większych zespołów, które tworzą ośrodek kultury wyższego stopnia, rozplanowanie generalne grup architektonicznych i system wiążących je dróg. Trzecia i czwarta część relacjonują wykopaliska i restrykcję dwóch zabytków Seibalu — „struktury A3” i „struktury 79”. Pierwsza jest małą piramidą wzniesioną z trzech tarasów, dźwigającą świątynię o trzech pomieszczeniach dekorowanych fryzmem z rzeźbionego stiuku; jej wysokie ściany zewnętrzne są malowane. Druga jest kulistą platformą trzykondygnacyjną, która wznosiła prawdopodobnie superstrukturę (nadbudowę) z nietrwałego materiału; jest to jedyna okrągła platforma o dużej średnicy dotychczas znana na południowych ziemiach państwa Majów. Przekrój ujawnił wewnątrz kwadratową budowlę wzniesioną nie mniej, niż 550 lat wcześniej (około 0—300 r. ne). Ostatnia część artykułu poświęcona jest problemom oczyszczenia i anastylozy dwóch rzeźbionych stel (nr 15 i 22), które wslawiły Seibal. Omówione są szeroko tworzywa i metody zastosowane do wykonania tych dzieł oraz problematyka z nimi związana.

Roberto Pane, *Actualité et raison d'être des quartiers anciens (Aktualne znaczenie i racja bytu starych dzielnic)*, s. 97—102, str. w jęz. angielskim. Sytuacja istniejąca w dzisiejszych Włoszech jest wynikiem systemu rządów, w którym prywatne przedsiębiorstwa i zarządzenia stoją ponad interesami publicznymi. W tych warunkach brak jest dostatecznej ilości pieniędzy na ochronę narodowego dziedzictwa artystycznego i ochronę pomników przyrody. Nawet w przypadku takich klesk jak na przykład nawiedziły Langarone czy Florencję, władze ograniczają się do przesuwania zwykłych funduszy przeznaczonych na koszty administracyjne, na pokrycie strat. Natomiast inwestycje podejmowane prywatnie zwykle nie dają żadnej korzyści, a najczęściej przynoszą szkody wspólnej własności. To stwierdzenie wynika z licznych przykładów straszliwych przedsięwzięć budowlanych, których rezultaty znaleźć można na terenie całej Italii. Dziwna polityka prowadzona w zakresie ochrony miast i budynków zabytkowych odmawia im wartości i ogranicza zakres działania do ochrony najważniejszych tylko zespołów, pozostawiając resztę „swobodnemu rozwojowi planowania”. Te same względy są przyczyną eliminowania historycznych ośrodków miast z projektów urbanistycznych i pozostawiania ich do odrębnych rozważań. Wysuwa się również absurdalne oskarżenie, które należy zdementować, jakoby ochrona zabytków paraliżowała twórczość współczesną w imię przeszłości. Przeciwnie, chodzi o rozwijanie nowych prawdziwych wartości, które wzbogacą świat pamiątek, a nie będą im się przeciwstawiały, jak owe niekontrolowane akcje budowlane. Artykuł, opatrzone licznymi cytatami, stanowi polemikę z postawą przedstawicieli neoawangardy determinowaną przez formalizm, konformizm i rezygnację wobec narastających problemów.

Bibliographie (Bibliografia), s. 103—141

Notices biographiques (Noty biograficzne), s. 142—143, 7 il. Fotografie i krótkie noty biograficzne autorów rozpraw zamieszczonych w niniejszym tomie; teksty w języku francuskim i angielskim.

Tom III (1969), strona 149, ilustracje.

Numer specjalny.

Avant-propos (Przedmowa), s. 4—5, tekst w jęz. francuskim i angielskim. Wyjaśnienie redakcji, że na prośbę Unesco tom poświęcony jest w całości publikacji materiałów z kolokwium pt. „Kształcenie architektów i techników w zakresie konserwacji zabytków i miejsc zabytkowych” które odbyło się w Pistoii w dniach 8—13 września 1968 r., pod protektoratem ONZ. W formie aneksu dodano raport Ośrodka Rzymskiego prowadzącego już od kilku lat specjalizację w tym zakresie. Przedmowa zawiera nazwiska ekspertów, przedstawicieli wielu krajów, którzy brali udział w sesjach roboczych, oraz zapowiada treść następnego tomu „Monumentum”. Zawierać on będzie głównie artykuły: Sneyersa — o zniszczeniach kamienia, Domasłowskiego — o konsolidacji kamienia, Gerö — o restauracji zamku w Budzie, Carbonella — o fotogrametrii, i pani Fedorowicz — o utrwalaniu terakoty.

Document de travail du Colloque de Pistoia (Dokument roboczy kolokwium w Pistoii), s. 6—13, tekst w jęz. francuskim i angielskim. Omówienie dotychczasowych osiągnięć międzynarodowych i dalszego programu działania w zakresie organizacji, i podstaw prawnych ochrony zabytków oraz kształcenia specjalistów; ustalenie też do dyskusji na kolokwium. Jako pierwszy omówiony jest program Unesco w zakresie popierania ochrony dóbr kultury, realizowany w następujących kierunkach: 1) podstawy prawne, 2) wymiana informacji, 3) misje ekspertów, dary materialne i przyznawanie stypendiów. Za największy mankament uważa Unesco dotkliwy brak wykwalifikowanego personelu, mogącego sprostać skomplikowanym problemom tej dziedziny. Następnym tematem jest ochrona zabytków pojęta jako wspólny wysiłek wielu dyscyplin naukowych. Wysuwa się następujące tematy do dyskusji: 1) jakie miejsce zajmuje dziedzina restauracji miast i konserwacji zabytków w studiach architektonicznych; 2) w jakim stopniu prowadzone wykłady obejmują kwestie: technik i dokumentów archeologicznych, badań historycznych i źródeł informacji, zasad ochrony i restauracji; 3) czy architekci-restauratorzy biorą udział w opracowywaniu planów urbanistycznych i w jakim stopniu aktualne programy zabezpieczają kształcenie tych specjalistów; 4) w jakim stopniu służby państwowe zapewniają kształcenie poprzez praktyki; 5) jakie powinno być minimum kwalifikacji wymaganych od architekta-restauratora. Dalsze tematy dotyczą kształcenia techników, techników laboratoryjnych i rzemieślników niezbędnych przy prowadzeniu prac konserwatorskich oraz warunków, jakim powinny odpowiadać laboratoria. Rozpatrywane są również najpilniejsze niezbędne środki, jakie należałoby podjąć dla poprawy sytuacji, m.in. realizacja projektowanego przez rząd włoski i Ośrodek Rzymski specjalistycznego centrum szkoleniowego w Ospizio San Michele w Rzymie oraz zamierzonej przez Unesco dalszej współpracy międzynarodowej w dążeniu do reformy programów nauczania w dziedzinie architektury. W konkluzji stwierdza się, że zapotrzebowanie na specjalistów w zakresie ochrony i konserwacji zabytków jest zjawiskiem powszechnym. Wynika ono z szybkiej ewolucji ekonomicznej i demograficznej, która obejmuje wszystkie kraje świata powodując nieodwracalne straty w zasobach dziedzictwa kulturalnego. Złożoność problemów, jakie w związku z tym powstają, wymaga z jednej strony wprowadzenia ich w liczne dyscypliny nauki

i rozszerzenia bazy kształcenia, z drugiej zaś zapewnienia znacznej liczbie osób interesywnego, krótkotrwałego przeszkolenia.

Pietro Gazzola, *The Training of Architect-Restorers (Kształcenie architekta-restauratora)*, s. 15—26, str. w jęz. francuskim. W raporcie o kształceniu architekta-restauratora zostało omówione przede wszystkim znaczenie dziedzictwa przeszłości i rola, jaką ono odgrywa w życiu człowieka współczesnego i następnych pokoleń. Dokonano również retrospektywnej oceny znaczenia studiów historycznych w kształceniu architektów. Pierwsza część analizy dotyczy kształcenia architektów przed stworzeniem szkół specjalistycznych, następnie omawiają tworzenie się i rozwój szkół architektonicznych oraz narodziny pojęcia konserwacji zabytków i problemy wynikające z ich restauracji. Około r. 1930 zaczyna się okres doceniania pojęcia „tkanki miejskiej” i więzi zabytku z otoczeniem. Daje to znacznie szersze perspektywy problemom konserwacji, włącza je w dziedzinę generalnego programowania miast. Takie ukierunkowanie narzuca zwrot ku studiom historycznym, które są nieodzowne w kształceniu architekta dla osiągnięcia następujących celów: ukształtowania jego linii twórczej przez studia panoramiczne pogłębione świadectwami przeszłości traktowanymi jako produkt określonej cywilizacji; penetracji spuścizny historycznej, która stanowić będzie pole działania architekta w ramach nowych wizji organizacji przestrzeni; wyrobienia umiejętności interweniowania w budowlę zabytkową przy ich adaptacji do potrzeb współczesnych, bez uszczerplenia ich wartości. Autor precyzuje typ i zakres nauczania dostosowany do potrzeb współczesnych. Kończącą część artykułu poświęconą jest podyplomowemu kształceniu architektów (szkoły w Belgii, Iranie, Turcji, Wenezueli) oraz programowi Szkoły Rzymskiej (Scuola di Perfezionamento per lo Studio e il Restauro dei Monumenti), będącej zarazem ośrodkiem międzynarodowego szkolenia specjalistycznego.

David W. Insall, *Training for Architects and Planners in Conservation Methods and Techniques (Kształcenie architektów i planistów w zakresie metod i technik konserwacji)*, s. 25—43, 16 il., str. w jęz. francuskim. Międzynarodowa Unia Architektów klasyfikuje swoich członków według stopnia wiedzy i etyki zawodowej: pierwszy stopień zajmuje architekt-praktyk, który pierwszy określa stan i potrzeby obiektu, winien zatem posiadać rozległą wiedzę umożliwiającą mu wyrażenie właściwej opinii i zastosowanie odpowiednich środków. Drugi stopień — architekt-specjalista, którego wiedza jest pogłębiona w określonej dziedzinie. Wreszcie istnieje ekspert wysoko wyspecjalizowany, który koncentruje się na określonym aspekcie różnorodnych problemów budowlanych. Dla wszystkich istnieje stała konieczność podnoszenia kwalifikacji, w czym znaczącą rolę powinna odegrać Unesco, umożliwiając wymianę doświadczeń, organizując intensywne szkolenie praktyczne i popularyzując osiągnięcia różnych krajów. Takim osiągnięciem jest według autora ekspozycja konserwatorska zorganizowana z okazji kolokwium w Pistoia,¹ która zasługuje na opublikowanie i rozpowszechnienie.

Wacław Ostrowski, *Formation des architectes spécialisés de la protection des ensembles historiques urbains (Kształcenie architektów-specjalistów w zakresie ochrony miejskich zespołów historycznych)*, s. 43—49, str. w jęz. angielskim. Wyjaśniając przedmiot i dyspozycję referatu autor zwraca uwagę na szybkość zmian zachodzących w strukturze i wyglądzie miast w ciągu ostatnich dziesięcioleci, na rozwój problemu ochrony historycznych ośrodków staromiejskich pó II wojnie światowej oraz wskazuje zasadnicze trudności związane z tym problemem.

Jedną z nich jest niedostateczne przygotowanie architektów, a szczególnie architektów-urbanistów. Artykuł omawia kolejno tezy dotyczące kształcenia architektów, architektów-urbanistów, specjalistów w zakresie ochrony zespołów historycznych i ich integracji w organizm współczesnego miasta, oraz kształcenia w ramach studiów podyplomowych. Poza przygotowaniem zawodowym studia winny dać ogólną orientację w problemach przeszłej pracy. Jednym z nich jest działalność budowlana na terenie lub w pobliżu staromiejskich ośrodków. Należy wpoić studentom szacunek dla dziedzictwa kulturalnego i obowiązek jego ochrony tak, by realizując swe twórcze zadania umieli adaptować je do potrzeb współczesnego życia. Zagadnień tych nie należy traktować odrębnie od innych dyscyplin nauczania. Dużą rolę mogą tu spełniać wycieczki i właściwie zorganizowane naukowo obozy międzynarodowe. Kształcenie architektów-urbanistów jest problemem bardziej skomplikowanym, ponieważ ta specjalizacja jest w różnych systemach nauczania różnie traktowana. Najstuszej forma studiów podyplomowych. Po studiach architektonicznych ogólnych i podyplomowym studium urbanistycznym architekci specjalizujący się w zakresie ochrony ośrodków historycznych winni pogłębić swą wiedzę na studiach podyplomowych poświęconych wyłącznie ochronie zabytków i ich zespołów. Studia te organizowane w skali krajowej i międzynarodowej winny być dostępne również dla historyków architektury i sztuki, konstruktorów, ekonomistów, prawników itp.

Bunji Kobayashi, *The Training of Building Technicians for Historic Preservation in Japan (Kształcenie kadr budowlanych w zakresie ochrony zabytków w Japonii)*, s. 51—55, 2 il., 4 tabl., str. w jęz. francuskim. W Japonii istnieje znaczna liczba zarządzeń regionalnych i lokalnych dotyczących ochrony zabytków, jednak koordynacja całokształtu działalności w tym zakresie należy do Komisji Konserwatorskiej podlegającej Ministerstwu Oświaty, powołanej ustawą z r. 1950. Komisja zajmuje się przede wszystkim ponad dwoma tysiącami sklasyfikowanych obiektów (z których tylko 9% stanowią budynki kamienne), podejmuje inicjatywy, kontroluje i sprawuje nadzór ogólny nad krajowymi pracownikami konserwatorskimi. Nadaje uprawnienia specjalistom i rekomenduje ich zainteresowanym instytucjom. Od 1955 r. Komisja organizuje coroczny, jednomiesięczny staż teoretyczny i praktyczny; od paru lat prowadzi seminarium wyższego stopnia specjalizacji. Równocześnie organizowane są spotkania naczelnych architektów, którzy dyskutują o głównych problemach swoich pracowni i uzyskują informacje o adaptacji nowych teorii, metod i technik. Mimo tego stanu istnieją potrzeby regularnego kursu konserwacji prowadzonego na wyższych uczelniach i częstszych kontaktów z przedstawicielami innych dyscyplin naukowych, jak również potrzeba ustalenia statutu zawodowego architekta-restauratora.

Albert Chauvel, *La formation, le recrutement et l'administration du personnel spécialisé dans la restauration et la préservation des monuments et sites historiques en France (Kształcenie, rekrutacja i administrowanie personelem wyspecjalizowanym w zakresie ochrony i konserwacji zabytków i miejsc zabytkowych we Francji)*, s. 57—72, 7 il., str. w jęz. angielskim. Artykuł składa się z dziesięciu rozdziałów w których szeroko omówione zostały podstawy prawne, organizacyjne i kształceniowe dotyczące kadry specjalistów pracujących w dziedzinie ochrony zabytków we Francji. Szczególny nacisk położony został na zagadnienie ich kwalifikacji zawodowych i określenie roli, jaką mają do spełnienia. Tytuły rozdziałów: wprowadzenie; definicja „architekta zabytków”; ustawa z 4 sierpnia 1962 r. zwana Ustawą Malraux; rola architekta zabytków; kształcenie architektów służby konserwatorskiej; studia uniwersyteckie; rekrutacja; hierarchia służby konserwatorskiej; wnio-

¹ Szersze omówienie wystawy zamieszczamy na s. 141.

ski. We wnioskach stwierdza się, że: architekt w służbie konserwatorskiej winien być plastykiem, technikiem, dobrym rysownikiem i fotografem, mieć za sobą studia z zakresu archeologii, urbanistyki, prawa itp.; winien wysłuchać wykładów z historii budowy i konserwacji zabytków Francji (które powinny mieć charakter stałego kursu) oraz wykładów z zakresu ogólnej ochrony i konserwacji zabytków, zapoznać się bezpośrednio z pracą warsztatów konserwatorskich i odbyć podróże szkoleniowe krajowe i zagraniczne. W końcowych punktach podana została struktura organizacyjna i hierarchia stanowisk w służbie konserwatorskiej.

Charles F. Peterson, *Comments on the Pistoja Working Paper (Uwagi do Dokumentu Roboczego Kolokwium w Pistoji)*, s. 73—81, 3 il., str. w jęz. francuskim brak. Uwagi zgłoszone w sierpniu 1968 r. po rozesłaniu Dokumentu Roboczego Kolokwium w Pistoji. Podstawą uwag są doświadczenia autora z terenu USA i specyfika tych zagadnień tamże. Uwagi uzupełnione są aneksem przedstawiającym i omawiającym schemat systemu kartotekowego dokumentowania technologii budownictwa wczesno-amerykańskiego (do r. 1860).

Rapport final de la reunion (Raport końcowy zjazdu), s. 83—97, tekst w jęz. francuskim i angielskim. Raport składa się z czterech części: wprowadzenia, dwóch rozdziałów zatytułowanych: „Aktualny stan omawianego problemu” i „Sprecyzowanie programu kształcenia”, oraz wniosków końcowych. We wprowadzeniu omawia się genezę zwołania kolokwium w Pistoji pod egidą Unesco, wymienia bezpośrednich organizatorów i skład prezydium zjazdu oraz charakteryzuje wystawę konserwatorską zorganizowaną z okazji kolokwium. Rozdział I obrazuje aktualną sytuację kształcenia kadr architektów, omawiając: ankietę przeprowadzoną przez Icomos, działalność i punkt widzenia na ten problem branżowych organizacji międzynarodowych i Międzynarodowego Ośrodka Rzymskiego oraz przedstawia w zwięzłej formie stan tego zagadnienia w Austrii, Belgii, Brazylii, Francji, Ghanie, Japonii, Szwecji, Turcji, USA, Włoszech, ZRA, ZSRR. W zakończeniu tego rozdziału stwierdza się, że należy przeciwdziałać tendencjom usuwania historii architektury i urbanistyki oraz przedmiotu ochrony zabytków i ich zespołów z programów szkolnictwa, ponieważ znajomość tych zagadnień jest niezbędna dla każdego architekta. Rozdział II relacjonuje punkt widzenia uczestników kolokwium na program kształcenia architektów-restauratorów, urbanistów, specjalistów laboratoryjnych oraz techników (rzemieślników) konserwacji zabytków. Wnioski opracowane przez Komitet zawierają jedno życzenie i szereg zaleceń. Życzenie dotyczy jak najszybszego przekazania i adaptacji Ospizio San Michele, wspaniałomyślnie postawionego do dyspozycji Ośrodka Rzymskiego przez rząd włoski, na potrzeby centralnego ośrodka szkoleniowego. Zalecenia: Komitet Ekspertów, stwierdzając niebezpieczeństwo niszczenia zabytków i niedobór kadr fachowych, zaleca przyjęcie następujących zasad kształcenia architektów i techników, zajmujących się restauracją, ochroną i rewaloryzacją zabytków i miejsc zabytkowych: 1) Ogólne kształcenie architektów. Ponieważ zabytki są w większości integralnie związane z otoczeniem i odpowiedzialność za ochronę i rozwój tego otoczenia spoczywa na architektach i urbanistach, należy wzmocnić studia architektoniczne i urbanistyczne kształceniem humanistycznym i historycznym, które pozwolą zrozumieć znaczenie ochrony dziedzictwa kulturalnego i krajobrazu. 2) Kształcenie architektów-specjalistów. Stwierdzając, że konserwacja, restauracja i rewaloryzacja zabytków i ich zespołów stanowią dyscypli-

nę specjalną, komitet zaleca: a) powierzanie konserwacji wyłącznie specjalistom przygotowanym do tych zadań; b) rozwijanie współpracy między architektami i specjalistami z innych dyscyplin naukowych; c) rozwijanie i podejmowanie kursów specjalistycznych podyplomowych w planach krajowych i międzynarodowych. 3) Kształcenie rzemieślników i personelu pomocniczego. Stwierdzając, że skuteczność kształcenia architektów-specjalistów byłaby obniżona przez brak kadry odpowiednio przygotowanych rzemieślników oraz, że aktualny kierunek technik budowlanych progresywnie unicestwia tradycyjne warsztaty rzemieślnicze, zaleca zapewnienie teoretycznego i praktycznego kształcenia majstrów i rzemieślników zatrudnionych w konserwacji zabytków. 4) Środki finansowania i wymiany kadr. Komitet wyraża życzenie, aby państwa członkowskie zapewniły warunki dla realizacji poczynionych propozycji i postawiły do dyspozycji instytucji i osób zainteresowanych środki finansowe wystarczające dla ufundowania stypendiów naukowych i wyjazdów szkoleniowych. W zakończeniu — stwierdzając, że ochrona dziedzictwa kulturalnego narodu zależy przede wszystkim od zainteresowania jakie mu naród okazuje — Komitet zaleca, żeby państwa członkowskie uruchomiły środki koniecznej propagandy dla uczulenia opinii publicznej na problemy konserwacji i rewaloryzacji zabytków.

Annexe. Cours de spécialisation dans la conservation et la restauration des monuments historiques (Centre International d'Etudes pour la Conservation et la Restauration des Biens Culturels — Rome) (Aneks. Kurs specjalistyczny w zakresie konserwacji i restauracji zabytków (Międzynarodowy Ośrodek Studiów w zakresie konserwacji i restauracji dóbr kultury — Rzym), s. 99—112, tekst w jęz. francuskim i angielskim. Aneks poświęcony jest szczegółowemu omówieniu działalności Ośrodka Rzymskiego w zakresie szkolenia specjalistycznego i dotychczas osiągniętym wynikiem. 1) Historia — z inicjatywy Austrii w 1962 r. Ośrodek rozpoczął organizowanie międzynarodowych kursów specjalistycznych dla architektów we współpracy z istniejącą od 1957 r. na Wydziale Architektury Uniwersytetu Rzymskiego „Scuola di Perfezionamento per lo Studio e il Restauro dei Monumenti”. II Międzynarodowy Kongres Architektów i Techników Zabytków w Wenecji w 1964 r. i utworzenie Icomos przyczyniły się do sprecyzowania programu tych kursów. 2) Organizacja: a) Komitet Opiekunów, b) program studiów, c) warunki przyjęcia i uzyskania dyplomu. 3) Kurs 1965—1966: a) wybór profesorów, b) propaganda, c) studenci; d) realizacja programu, e) zwiedzenie kierowane i praktyki. 4) Kurs 1966—1967: punkty jw., z rozszerzeniem stażu na Wiedeń dzięki współpracy z austriackim *Bundesdenkmalamt*, oraz praktyk indywidualnych dla stypendystów Unesco w innych krajach Europy, m.in. w Polsce. 5) Uwagi i sugestie — na podstawie dotychczasowych doświadczeń wysuwają się na czoło problemy: a) konieczności zwiększenia liczby stypendiów, b) rozwiązania trudności językowych, c) modyfikacji programu w kierunku większego powiązania z praktyką, d) ściślejszego sprecyzowania struktury kursu. Ponadto aneks zawiera bilans kosztów obu kursów ze wskazaniem źródeł finansowania, zestawienia statystyczne oraz wnioski na temat programowania dalszych kursów.

Bibliographie (Bibliografia), s. 113—146.

Notices biographiques (Noty biograficzne), s. 148—149, 6 il., Fotografie i krótkie noty biograficzne autorów rozpraw zamieszczonych w niniejszym tomie, teksty w jęz. francuskim i angielskim.

Barbara Lenard